

صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

معاونت سیاسی

اداره پژوهش های سیاسی

امام صادق (ع) و کرسی های

آزاداندیشی؛

درس هایی برای امروز

معاونت سیاسی
صدا و سیما

فرآورده های خبری و تولیدات پژوهشی در بخش های زیر قابل دسترس است:

– وب سایت خبرگزاری صداوسیما (سرویس پژوهش) <http://www.iribnews.ir>

پژوهش خبری // دکتر مجیدی

به نظر می‌رسد به میزانی که مناظرات و گفتگو میان نخبگان علمی و سیاسی در جامعه در سطح نخبگان داخلی و در عرصه جهان اسلام بیشتر باشد می‌توان از رشد فعالیت‌های جریان‌های افراطی و تکفیری که بر بستر جهل و کم‌آگاهی جوامع رشد می‌کنند جلوگیری کرد. از کاوش در مناظرات و احتجاجات امام صادق(ع)، می‌توان نکاتی برای رسیدن به برخی الزامات و بایسته‌ها در مسیر تقویت، غنی‌سازی، پویایی و کارآمدی کرسی‌های نقد و فضای آزاداندیشی، شناسایی کرد:

- 1. ضرورت اشراف و تسلط کامل بر مبانی و محتوای آموزه‌های دینی.**
- 2. بهره‌گیری مناسب از مبانی استدلالی عقلی و نقلی.**
- 3. بهره‌گیری از روش‌های اقناعی و استدلالی در جهت استحکام بحث و ملموس کردن مباحث ذهنی و عقلی**
- 4. رعایت اخلاق مناظره**

■ مقدمه

بازخوانی سنت امام صادق (ع) در مناظره و احتجاج با مدعیان - از مکاتب و ادیان گوناگون - برای نسل حاضر درس آموز است. مناظره‌های حضرت با مدعیان علم و دانش، کلاس درسی آموزنده برای مواجهه علمی و مؤمنانه با صاحبان عقاید و آرای مخالف است؛ مواجهه‌ای در جهت تثبیت و تحکیم نظریات علمی، در عین حفظ ایمان و اعتقاد استوار به مبانی اسلام. مکتب و دانشگاه علمی‌ای که امام صادق (ع) پایه‌گذار آن بود، جلوه بارز فضای باز و آزادی اندیشه و در عین حال، عرصه‌ای جدی برای دفاع از حریم اسلام و اهل بیت (ع) و مذهب امامیه است.

میراث تابناک امام صادق علیه السلام گنجینه ارزشمندی از اخلاق علمی و منبع مناسبی برای تشنگان حقیقت در عصر حاضر برای رسیدن به الگوی مباحثات کلامی و عقیدتی و تسلط جدل و حکمت و برهان به جای جنگ و شمشیر و زور و ترور است. واقعیت آن است که این میراث ارزشمند در جامعه ما و در جهان اسلام نیز مورد غفلت واقع شده و درس آموزی از این میراث ارزشمند در برون رفت از نارسایی‌ها و تنگناها موثر و راهگشاست.

■ بازشناسی سنت مناظراتی امام صادق (ع) نیاز عصر ما

مباحثات و منازعات فکری و سیاسی در داخل کشور و اوج گیری منازعات داخلی در جهان اسلام به خصوص در سال‌های اخیر با تحركات جریان‌های سلفی تکفیری، این پرسش را مطرح کرده است که بدیل و جایگزین منازعات و مشاجرات کلامی در عرصه عالم اسلامی چیست؟ آیا اگر گفتگو و مباحثات جدی و صریح کلامی در میان نخبگان مسلمان جاری و پر رونق باشد تا چه حد راه و فضا را بر جریان‌های افراطی می‌بندد؟

واقعیت آن است که اسلام مجموعه‌ای از اعتقادات، احکام و اخلاق است. از اختلافاتی که در اعتقادات به وجود آمده مذاهب کلامی بیرون آمده است. از اختلافاتی که در احکام به وجود آمده مذاهب فقهی بیرون آمده است. از اختلافاتی که در اخلاق به وجود آمده مکاتب اخلاقی و سلاسل صوفی بیرون آمده است. امروزه تقریباً 20 فرقه کلامی، 10 مذهب فقهی و یکصد طریقت صوفی در جهان اسلام داریم.¹

به نظر می‌رسد به میزانی که مناظرات و گفتگو میان نخبگان علمی و سیاسی در جامعه در سطح نخبگان داخلی و در عرصه جهان اسلام بیشتر باشد می‌توان از رشد فعالیت‌های جریان‌های افراطی و تکفیری که بر بستر جهل و کم آگاهی جوامع رشد می‌کنند جلوگیری کرد ضرورتی که در سطح داخلی کشور نیز می‌توان بدان پرداخت چنانکه در دیدار رضانی دانشجویان با رهبر انقلاب ایشان فرمودند:

¹ - فرمانیان مهدی (1396): «پدیدار شناسی جریان سلفی تکفیری در جهان» سخنرانی در اداره پژوهش خبری معاونت سیاسی صداوسیما

تشکیل میزگردها و کرسی‌های آزاداندیشی در دانشگاه‌ها که بنده مکرر این را تکرار کرده‌ام و تأکید کرده‌ام و توصیه کرده‌ام؛ و خب خیلی پیشرفتی نداشته. چه کسی باید این را بکند؟ [اگر] منتظر باشید که رئیس دانشکده یا معاون فرهنگی یا مانند اینها بکنند، فایده‌ای ندارد؛ خودتان باید بکنید. در دانشگاه‌ها کرسی‌های آزاداندیشی را باید تشکیل بدهید.^۱

از دیدگاه حضرت امام صادق (ع) مناظره عامل مثبتی برای تشخیص و معرفی حق است؛ به شرط اینکه طرف‌های بحث، روش صحیح آن را بدانند و نسبت به موضوع مناظره تسلط کافی داشته باشند. چنان که ایشان یکی از شاگردانش "یونس بن یعقوب" را که درباره علم کلام تسلط کافی نداشت، از مناظره با یک مرد شامی برحذر داشت و این کار را به شاگردان خویش محمد بن نعمان احول، هشام بن سالم و هشام بن حکم واگذار کردند.^۲

این مرد شامی پس از مناظره با هشام بن حکم به حقیقت پی برد و با اعتراف به آن، به شیعیان پیوست. امام صادق (ع) پس از این امر ضمن تشویق هشام بن حکم فرمودند:

«تو به هر دو پا به زمین نمی‌افتی (چنان نیستی که در پاسخ بمانی) و چون خواهی به زمین افتی، پرواز می‌کنی. (ای هشام) چون تویی باید با مردم سخن گوید. خود را از لغزش نگه دار که شفاعت به دنبال آن است. انشاءالله».^۳

همچنین امام صادق (ع) به "ابن بن تغلب" شاگرد مبرز خویش می‌فرمایند:

«با اهل مدینه بحث و مناظره کن برای اینکه علاقه دارم کسی مانند تو از راویان احادیث و رجال در میان آنان باشد».^۴

■ زمینه تاریخی مناظرات امام صادق (ع)

پس از آنکه حکومت اسلامی به امویان و عباسیان رسید، مناظره و گفتگو درباره مسایل مختلف، به خصوص اعتقادی و دینی به شدت رواج یافت. اوج این مناظره‌ها در زمان حضرت امام صادق (ع) بود. در این عصر، امام صادق (ع) و شاگردان آن حضرت دست به مناظره با مخالفان عقیدتی خویش می‌زدند. به عنوان مثال، روزی یک مرد شامی به مجلس امام صادق (ع) وارد و خواستار مناظره با حضرت شد. امام (ع) در پاسخ فرمودند که: «هرگاه حمران (یکی از شاگردان ایشان) را شکست بدهی مرا شکست داده‌ای.» مرد شامی با او مناظره کرد و شکست خورد. همین مرد درباره لغت و ادبیات عرب با "ابان بن تغلب" از شاگردان امام صادق (ع) مناظره کرد و محکوم شد سپس با "زاره" شاگرد دیگر حضرت درباره فقه مناظره کرد و از او نیز شکست خورد. همچنین درباره کلام با "مومن الطاق" درباره استطاعت، توحید و امامت به ترتیب با حمزه طیار، هشام بن سالم و هشام بن حکم مناظره

^۱ دیدار جمعی از دانشجویان و نمایندگان تشکل‌های دانشجویی <https://www.leader.ir/fa/speech/23016>

^۲ - همان کتاب، ص 214

^۳ - همان کتاب، ص 217

^۴ - المراجعات، ص 296. به نقل از نورالله علیدوست خراسانی، پرتوی از زندگی امام صادق (ع) همان، ص 219

کرد و از آنها نیز شکست خورد.^۱

■ سنت صادقی و درس‌های مناظره و گفتگو

بازخوانی سنت امام صادق(ع) در مناظره و احتجاج با مدعیان - از مکاتب و ادیان گوناگون - برای نسل حاضر درس‌آموز است. مناظره‌های حضرت با مدعیان علم و دانش، کلاس درسی آموزنده برای مواجهه علمی و مؤمنانه با صاحبان عقاید و آرای مخالف است؛ مواجهه‌ای در جهت تثبیت و تحکیم نظریات علمی، در عین حفظ ایمان و اعتقاد استوار به مبانی اسلام. مکتب و دانشگاه علمی‌ای که امام صادق(ع) پایه‌گذار آن بود، جلوه بارز فضای باز و آزادی اندیشه و در عین حال، عرصه‌ای جدی برای دفاع از حریم اسلام و اهل بیت (ع) و مذهب امامیه است.

از کاوش در مناظرات و احتجاجات امام صادق(ع)، می‌توان نکاتی برای رسیدن به برخی الزامات و بایسته‌ها در مسیر تقویت، غنی‌سازی، پویایی و کارآمدی کرسی‌های نقد و فضای آزاداندیشی، شناسایی کرد:

۱. ضرورت اشراق و تسلط کامل بر مبانی و محتوای آموزه‌های دینی. شک نیست که نمی‌توان انتظار داشت تسلط و احاطه امام بر علم الهی و رموز دین و تفسیر آیات الهی از عهده غیرمعصوم برآید، اما نمی‌توان هم با بضاعت اندک در کرسی‌های نقد و نظریه‌پردازی و با بهره از استدلال نه چندان قوی، منتظر نتایج درخور توجهی بود. در حال حاضر، موضوعات مختلفی در حوزه‌های علمی و دانشگاهی و حتی در مواجهه با دیگر فرق مدعی اسلام - مانند وهابیت و سلفی‌گری - محل بحث و مجادله است؛ ورود دانشمندان و شخصیت‌های علمی بزرگ به مناظرات علمی در فضایی امن و سالم، روشن‌گر خواهد بود.

۲. بهره‌گیری مناسب از مبانی استدلالی عقلی و نقلی. امام صادق(ع) برای رد مدعیات طرف‌های مناظره بر مستندات تأکید داشتند که طرف‌های ایشان را ناگزیر به پذیرش نتایج استدلال‌ها می‌کرد. به نظر می‌رسد از علل عدم رواج کافی فضای مناظره و کرسی‌های نقد در مجامع علمی ما، توجه اندک به مبانی مورد اتفاق طرف‌های مناظره است. این امر مشکل دیگری نیز در پی خود می‌آورد و آن نداشتن زبان مشترک در مناظره است. دقت در مناظرات امام صادق(ع) نشان می‌دهد که به فراخور بحث، هم استناد به ادله عقلی و نقلی مورد اهتمام ایشان بود و هم بهره‌گیری از زبانی که خصم از درک و فهم آن عاجز نبود.

۳. بهره‌گیری از روش‌های اقناعی و استدلالی در جهت استحکام بحث و ملموس کردن مباحث ذهنی و عقلی. امام در مناظرات رودرروی خود (که همین ارتباط چهره‌به‌چهره نیز در موفقیت مناظرات مؤثر بود)، با بهره‌گیری مناسب از واژگان رسا، بلیغ و فاقد معانی چندپهلوی و نیز با بهره‌گیری از استعاره و تمثیل، استدلال خود را روشن کرده و با قابلیت فهم فراگیر مطرح می‌کردند. این نکته درخور تأمل است که با وجود آنکه اشکالات و شبهات مطرح از جانب مدعیان، در ظاهر زیرکانه و عالمانه جلوه می‌کرد، اما وقتی با پاسخ‌های محکم

^۱ - نورالله علیدوست خراسانی، (1378) پرتوی از زندگانی امام صادق(ع) دفتر نشر فرهنگ اسلامی، صص 212 - 213

امام روبه‌رو می‌شد، بنیاد آن فرو می‌ریخت؛ آن هم با بیانی که برای بسیاری از مردم قابل فهم و درک بود. از رهگذر این مناظرات، اسلام حقیقی به جویندگان آن نشان داده می‌شد.

4. رعایت اخلاق مناظره. در هیچ یک از مناظرات امام، بداخلاقی، تحریک عواطف و احساسات طرف گفتگو و توهین و بی‌احترامی دیده نشد. البته امام هیچ‌گاه تلاش نکردند برای خوشایند طرف‌های مناظره از موضع خود عدول کرده، سخن ناحقی برای نرم کردن دل آنان بر زبان جاری کنند؛ اما رعایت اخلاق مناظره و عدم تخریب دیگری و اهانت به او، از درس‌های مناظرات امام است. گفتنی است که امام در مواردی که طرف‌های گفتگو با لجاجت بر دین و عقیده باطل خود باقی می‌ماندند، با هشدار و انذار سخن می‌گفتند تا وجدان خفته آنان را بیدار کنند، اما در این کار نیز از مسیر حق خارج نمی‌شدند.

5. از دیگر درس‌های مکتب امام صادق (ع) در مناظرات، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: تربیت شاگردان مبرز برای ایفای نقش هدایت‌گری؛ بهره‌گیری مناسب از فضای مناظره میان دو جریان اموی و عباسی مدعی قدرت برای پیشبرد اهداف مکتب؛ شجاعت در کلام و صراحت و شفافیت در عین رعایت ملاحظات امنیتی؛ مرزبندی مشخص و معین بین قطب حق و باطل و جلوگیری از ایجاد تردید در مخاطبان؛ انسجام در کلام و استدلال؛ ثبات قدم و ماندن بر موضع حق و کوتاه نیامدن از مواضع برای خوشایند طرف‌های مناظره؛ از بین بردن ابهت و اعتبار کاذب مدعیان و عوام‌فریبان با اثبات بی‌اطلاعی و بهره‌اندک آنان از علم. این موارد می‌توانند در تدوین منشور و راهنمای عملی تقویت و ترویج کرسی‌های نقد، مناظره و آزاداندیشی - چه در مجامع عملی و دانشگاهی و چه در عرصه رسانه‌های داخلی و بین‌المللی - به کار آیند.

مهمترین شرایط و آداب مناظره و گفتگو به اختصار چنین است **1** - تلاش برای ادراک حق و ظهور آن. **2** - حاکمیت فضای علمی و پرهیز از عاطفه محوری در مناظره. **3** - فراهم کردن زمینه برای طرح اندیشه‌های دیگران. **4** - هم‌ترازی و صلاحیت علمی شرکت‌کنندگان در مناظره. **5** - رعایت ارزش‌های اخلاقی و انصاف. **6** - پرهیز از جملات دو یا چند پهلو. **7** - رعایت احترام متقابل و پرهیز از توهین به شخصیت مقابل. **8** - بر حذر بودن از تقلید غیرمشروع و اجتناب از تعصبات کور و بی‌منطق. **9** - ابراز نظر در چارچوب معین و پرهیز از سفسطه و مغالطه و اجتناب از سخنان خارج از موضوع. **10** - بیان شفاف نتیجه مبتنی بر دلایل پیش طرح شده.¹

¹ <http://www.monazereh.ir/fa/page/304D9DA>

■ نتیجه گیری

مناظرات امام صادق (ع) هم در تدوین الگوی مناظرات علمی و دانشگاهی و هم بسط و ترویج گفتگوی انتقادی میان جریان‌های فکری اسلام الهام بخش و هدایت آفرین است. در زمان ما منازعات کلامی میان شیعه و سنی به خصوص میان گفتمان انقلاب اسلامی و سلفیت وهابی به اوج خود رسیده است؛ گفتمان سلفی وهابی کنونی با گفتمان ظاهرگرایی عباسی شباهت دارد؛ جریان سلفی وهابی کوشش دارد گفتمان امامیه انقلاب را در ایران محصور دارد؛ گفتمان ملی‌گرایی عربی و ایرانی در عصر حاضر نیز حضور دارد. هجوم اندیشه‌های غربی در عصر حاضر با ورود اندیشه‌های یونانی، رومی و ایرانی و هندی در عصر امام صادق علیه السلام شباهت دارد. علاوه بر اینها اقدامات تروریستی جریان‌های افراطی به خصوص تکفیری‌ها در جهان اسلام برضد دیگر مسلمانان به ویژه شیعیان، حوادث خون باری را ایجاد کرده است که زمینه‌سازی برای گفتگو حتی میان عالمان را سخت کرده است. در این وضعیت بازخوانی و کاربست الگوی مناظرات امام صادق در منزوی کردن جریان‌های تکفیری افراطی موثر است.